

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 13, Nummer 3 / Nisan 5760 - April 2000

OPLAGE 325 EXEMPLAREN - ABBONNEMENT f 12,- - POSTGIRO 259272 - BANKREKENING 95.24.27.737

DE JOM HA-SJOA HERDENKING IN DE NEDERLANDS-JOODSE GEMEENSCHAP

door Simon Nagelmaeker

Gedenken is een belangrijk thema binnen het jodendom. Men wil de zielen van de overleden rechtvaardigen levend houden. Daarom wordt het *Jizkor*-gebed [zie kader op pag. 2; red.] uitgesproken voor hun zielenrust. Het regelmatig herinneren (*zachar*) heeft naast een verwerkingsrol ook de functie om het bewustzijn van maatschappelijke medeverantwoordelijkheid te scherpen. Men actualiseert de traumatische gebeurtenissen uit het verleden vanwege hun betekenis voor het heden. Het herdenken moet uitlopen op handelen. Vanuit het verleden klinkt een oproep om “met alles wat in ons is” te strijden voor de tijd van vrede en gerechtigheid.

Jom ha-Sjoa en Tisja be-Av

De traditionele vasten- en treurdag is Tisja be-Av. Op deze zwarte zomerdag van de joodse kalender wordt steeds herdacht dat het joodse volk in haar lange bestaansgeschiedenis vaak getroffen werd door rampen. Catastrofes zoals het besluit van God om Mozes en het volk 40 jaar door de woestijn te laten dolen. Ook de tempel in 586 vCJ, de vernietiging van de tweede tempel in 70 CJ en het land (*ha-arets*) werden verbonden met Tisja be-Av. Het jaar 1492 CJ, het jaar van de verdrijving der joden uit Spanje, wordt eveneens herdacht op deze belangrijkste joodse vastendag (naast drie andere vastendagen). De genoemde rampen werden steeds bijbels geduid als Gods straf voor de door zondig gedrag beschadigde verbondsrelatie. Het verbergen van Gods aanzicht (*heseer paniem*) wordt op Tisja be-Av diep ervaren. Men smeekt God om hun zonden te vergeven en zich met hen te verzoenen. Men leest uit Klaagliederen, uit de *Kinot* (rouwgebeden) en Job, en uit het Talmood-traktaat *Gittin*.

In de verwerking en duiding van de meest recente grote ramp, de Sjoa, die het joodse volk trof, ontstond er echter een probleem om deze *choerban* eveneens te verbinden met Tisja be-Av. Velen wijzen de gedachte om de Sjoa te duiden als een straf van God af. Veel joden zien de Sjoa als een cesuur in hun geschiedenis. Er werd volgens velen een derde grote periode in de joodse geschiedenis mee ingeluid. Een periode waarin God zich nog verder teruggetrokken heeft en zijn/haar aanwezigheid alleen laat voelen als men in nog grotere mate de verantwoordelijkheid op zich neemt om de wereld ten goede te beïnvloeden.

Het Israëliëse parlement, de Knesset, (en niet het rabbinaat) stelde in 1959 na een langdurige discussie als nationale herdenkingsdatum 27 Nisan vast. Het is de vijfde dag na afloop van het Pèsach-feest. Nu, ruim 40 jaar later, is deze datum algemeen aanvaard. Het immens grote verdriet om de Sjoa wordt nu jaarlijks herdacht door zowel seculiere als religieuze joden. Men beseft dat door vergeten en verdringen het verleden zijn tol

blijft eisen. De herdenking biedt de grondslag voor een therapeutische verlossing en maakt een nieuw begin mogelijk.

In tegenstelling tot de Tisja be-Av-herdenking is de Sjoa-herdenking niet doortrokken van totale wanhoop en smeekgebeden tot de Eeuwige om zich met hen te verzoenen. De traditionele herdenkingsgebeden voldeden niet, hetgeen vooral in de V.S. heeft geleid tot een geheel nieuwe liturgie met eigen gebeden en rituelen. Er worden aanzetten gemaakt tot het samenstellen van een speciale rol: *Megillat ha-Sjoa*.

Jom ha-Sjoa in Nederland

In Nederland herdenkt de gezamenlijke joodse gemeenschap pas vanaf 1980 de Sjoa jaarlijks in de Hollandse Schouwburg te Amsterdam. De diepe wond van de Sjoa werd in Europa veel dichterbij gevoeld dan in de V.S. De naoorlogse steden vormden immers al een dagelijkse schrijnende herinnering. Men koos voor het schouwburggebouw, omdat van hieruit veel joden via Westerbork naar de vernietigingskampen verdwenen. Men voelt het ongewisse en de angst van de weggevoerden hier lijfelijk. Het is een seculier-religieuze plechtigheid¹ in een seculier gebouw waarvan alleen de muren nog overeind staan als ware het een monumentale *soekka*. Als collectief ervaart men hier naast diepe rouw grote emotionele verbondenheid. De grenzen van tijd en onderlinge verschillen vallen hier voor even weg. Het eigen karakter van deze herdenking komt juist hier op deze historische locatie goed tot zijn recht.²

Hoewel het geen religieuze dienst in een synagoge is, worden de mannelijke aanwezigen toch vriendelijk verzocht om een keppel te dragen. Tijdens deze dienst worden (een deel van) het *Jizkor*- en het *Kaddiesj*-gebed uitgesproken voor de zielenrust van de vermoorden. De plechtigheid wordt afgesloten met het krachtig gezongen Jiddische partizanenlied *Zog nicht keyn mol*, een indrukwekkende stilte, het Wilhelmus en het Israëli-sche volks- en Zionistenlied *Ha-Tikva* ("de hoop"). Het onblusbare verdriet van Rachel, die ontroostbaar weent om haar verloren kinderen... Het visioen van Ezechiël over het dal gevuld met verdorde beenderen die de vervlogen hoop symboliseren... Deze markante bijbelteksten staan tegenover het hier aanwezige *Am chai*, het levende joodse volk in de diaspora en de seculier-joodse staat Israël. Dit laatste wordt nog benadrukt door de prominente aanwezigheid van kinderen en jongeren in de beginnende avondschemering, de aanvang van Jom ha-Sjoa. De wapperende Israëli-sche vlag, geflankeerd door

zes brandende toortsen en talloze jaarzeits-lichtjes verbinden verleden met het hoopvolle heden.

De beweging in de liturgie voert van enorme droefheid om de vermoorden via actualisatie van thema's uit de Sjoa³ naar vreugde om de staat Israël. Via oude Hebreeuwse gebeden en Jiddische (strijd)liederen toont men een enorme vastberadenheid in verbondenheid ondanks grote onderlinge verschillen. De hervonden levenskracht, de enorme geladenheid rond rouw, trouw en hoop maakt deze herdenkingsdienst tot een indrukwekkend gebeuren.

Nijverdal, lente 2000

Noten

1. Ik beschrijf deze dienst als toeschouwer vanuit mijn R.K. achtergrond. Gegevens heb ik ontleend aan mijn doctoraalscriptie *Een rij rozen*.
2. Hoewel er geen halachisch bezwaar is tegen de aanwezigheid van o.a. meelevende christenen, ziet men de aanwezigheid van buitenstaanders het liefst beperkt tot afgevaardigden.
3. De term *holocaust* (brandoffer; red.) vind ik volkomen misplaatst. De miljoenenmoord kan moeilijk als een offer aan de Ene worden uitgelegd.

Jizkor

Moge God ten goede bedenken de ziel van N.N. die naar de voor hem/haar bestemde wereld is heengegaan. Ter wille daarvan beloof ik dat ik geld zal afstaan voor werken van gerechtigheid. Hiervoor worde zijn/haar ziel samengebundeld in de bundel der levenden, samen met de zielen van Abraham, Jitschak, Ja'akov, Sara, Rivka, Rachel en Lea, en met alle zielen van de rechtvaardige mannen en vrouwen die in de Tuin van Eden vertoeven. Amén.

(Enigszins vrij naar: Machzor voor Jom Kippoer, I. Dasberg, Amsterdam, 1983, p. 507 e.v.)

DIEREN IN TENACH EN JOODSE TRADITIE 6

De bij

door Jan Veldhuijzen

De Israëlieten hielden in de bijbelse tijd nog geen bijen in korven of kasten. De wilde bij, *Apis mellifica syriaca*, heeft een heldergeel achterlijf en is daardoor veel opvallender dan de bijen in het Westen. Zij steekt venijnig en heeft een sterke neiging om te gaan zwermen. De wilde bij maakt haar nest in holle bomen, rotsspleten, en soms op de vreemdste plaatsen, zoals Simson ervoer (Richt. 14, 8). Een Italiaanse soort, *Apis ligustica*, die veel gemakkelijker te houden valt, werd eerst in recente tijden in Israël geïntroduceerd.

Bij en Bijbel

Er is geen enkele verwijzing naar het houden van bijen in de bijbel. De bij wordt slechts viermaal vermeld en dan alleen in verband met honing (Richt. 14, 9). Verwijzingen naar bijen die diegenen steken die hen naderen (Deut. 1, 44; Ps. 118, 12) hebben te maken met het verzamelen van wilde honingraten. En het vinden van honing is vermeld (1 Sam. 14, 25). Bijen zwermen als het land verlaten en onontgonnen is, zodat een kind dan zal eten 'boter en honing' (Jes. 7, 22).

'Bij', in het Hebreeuws *debora*, was een populaire naam in de tijd van de stamvaders. De min van Rebekka heet Debora (Gen. 35, 8). Beroemd in de joodse geschiedenis is Debora, een van de zeven profetessen die God aanstelde in Israël. Zij richtte Israël onder de palmboom van Debora tussen Rama en Beth-El (Richt. 4, 4).

Het woord *debora* is waarschijnlijk afgeleid van de stam *daber*, 'spreken'. Dat zal verband houden met het constante zoemgeluid van de bij.

In Deuteronomium 1, 44 wordt de wilde bij vergeleken met een vijandig leger. Dit is niet zo gek als we bedenken dat een gemiddelde bijenzwerm uit zo'n 30.000 exemplaren bestaat (vgl. Ps. 118, 12: "Zij hadden mij omringd als bijen" - van alle kanten omsingeld door groten getale bijen). In Jesaja 7, 18 staat een mogelijke verwijzing naar het lokken van bijen in een bijenkorf. Een openlijke verwijzing naar bijen vindt men in Richteren 14, 8, waar een zwerm bijen in het lichaam van een dode leeuw wordt gevonden. Normaal zullen bijen een karkas niet naderen, want ze vermijden alles wat een kwalijke geur heeft.

Maar in dit geval droogde de snikhete hitte van de zomer het kadaver van de leeuw en trok de bijen aan om zich daarin te nestelen. De Griekse geschiedschrijver Herodotus (ca. 484 - ca. 428 vCJ) vermeldt hoe bijen en honingraten in een geraamte werden gevonden.

Wat organisatorische bedrevenheid en bekwaamheid aangaat worden bijen vergeleken met mieren. In dit verband is het interessant te bedenken dat, terwijl mieren een volk worden genoemd (Spr. 30, 25), bijen daarentegen aangeduid worden als een *eda*, een gemeente. *Eda* kan gedefinieerd worden

als een eensgezind handelend, saamhorig gezelschap. Beide, volk en gemeente, zijn eerbare titels. Bijen zijn niet alleen een gemeenschap, maar zij dienen ook de gemeenschap, want ze zijn verantwoordelijk voor het zoeten van de verhemelten van de wereldbevolking met haar honing. Tot de achttiende eeuw was honing de basale bron voor dat zoeten.

Kanaän wordt beschreven als het land ‘vloeiende van melk en honing’, een bijbelse uitdrukking die in Tenach vele malen gevonden wordt. Het suggereert dat grote hoeveelheden honing verzameld werden van wilde bijen die hun behuizing in de rotsen en holle bomen maakten. In Psalm 81, 17 staat geschreven “Ik zou u verzadigd hebben met honing uit de rotsstenen”. Melk en honing zijn producten uit een land dat rijk is aan gras en bloemen. Het schijnt dat beide artikelen overvloedig in Kanaän opgebracht werden, zelfs wanneer het land in staat van verwoesting verkeerde (zie Richt. 14, 8 en 1 Sam. 14, 26). Het Hebreeuwse woord voor honing, *devasj*, wordt niet minder dan achtenveertig maal in Tenach gevonden. Soms duidt dit woord vruchtbaarheid en overvloed aan. Het wordt ook in figuurlijke zin gebruikt, zoals in Psalm 19, 11, waar de religieuze voorschriften des HEREN beschreven worden als “zoeter dan honing en honingzeem”. In Genesis 43, 11 en Ezechiël 27, 17 staat een verwijzing naar honing die geëxporteerd wordt.

Talmoed

In de talmoedische periode was bijenteelt een erkende industrie, en honing werd beschouwd als een kostbaar handelsartikel. Het was een zestigste zoeter dan het bijbelse manna (Berachot 57b). Voor kinderen had manna de smaak van honing (Joma 75b). Van honing werden veel produkten gemaakt. Er was zowel een drank als een voedingsmiddel gemaakt van honing. De eerste werd *inomlien* of *inomilien* genoemd (Sjabbat 139b), wijn met honing en peper erin (Grieks: *oinomeli*). De tweede heet *richata* (Berachot 37b), een gerecht gemaakt van honing, meel en olie. Honing werd ook voor medicinale doeleinden gebruikt (Berachot 44b, Baba Metzia 38a). Om gezondheidsredenen houden veel mensen

zich tegenwoordig aan dit talmoedische voorbeeld.

Honing was echter strikt verboden om bij het offerritueel gebruikt te worden: “...want van geen zuurdesem, en van geen honing zult gijlieden den HERE vuuroffer aansteken” (Lev. 2, 11). In zijn commentaar op dit vers merkt Maimonides op dat afgodendienaars zoete dingen uitkozen voor hun offeranden, die zij toebereidden met honing. Daarom verbiedt de wet ons zuurdeeg of honing te offeren. Dit gezichtspunt van Maimonides wordt bevestigd door het volgende. De Inca's van Peru offerden honing als een offerande aan de zon. De Babyloniërs bouwden hun tempels op met honing gewijde grond. Kama, de Hindoe god van de liefde, gebruikte een boog waarvan de pees was gemaakt van bijen.

Er waren twee vrouwen die verwaand waren en beiden hadden akelige namen: Debora, ‘bij’, en Choelda (ook wel vertaald met Hulda of Chulda), ‘mol’ (Megilla 14b).

Traditie

In de joodse traditie wordt honing gebruikt op de avond van Rosj Hasjana, het nieuwjaar, wanneer appels in honing worden gedoopt om zo de zoetheid van het komende jaar te symboliseren.

Een erg mooi en fascinerend gebruik werd gevolgd door verscheidene gemeenschappen in Frankrijk, Duitsland en Engeland in de twaalfde en dertiende eeuw. Op Sjavoe'ot, waarop het geven van de Tora op de Sinai wordt herdacht, werd een joods kind van driejarige leeftijd naar de synagoge geleid om zijn eerste Hebreeuwse les te ontvangen. Hij kreeg een ereplaats op de *bima*. Tegen het einde van de dienst werd een lei (waarop de vorige dag een aantal Hebreeuwse letters van het alfabet waren geschreven) naar het kind gebracht. En zodra het kind de naam van de letter herhaalde die de rabbijn noemde, mocht hij de honing waarmee die letter van tevoren was ingesmeerd oplikken. Wat een onvergetelijke les! Over het algemeen is het leren van het Hebreeuwse alfabet een saaie oefening, maar door dit gebruik kwam het kind op een wijze met de Tora in aanraking die letterlijk zo zoet als honing was.

Halacha

Er is een halachische regel die zegt: het is ongeoorloofd de bij als insect te eten, maar de honing die zij produceert, is kosjer omdat het in de bloemen ontstaat en de bij is [in dat proces] niet meer dan een synthetisch middel (vgl. Bechorot 6a; Choellin 63a; Jore De'a 81, 1).

Bijenhoning is geoorloofd als voedsel en de regel 'datgene dat afkomstig is van het onreine is zelf onrein' gaat in dit geval niet op. De reden die wordt aangevoerd is dat de bij de honing niet zelf produceert, maar opzuigt uit bloemen en loost door de mond (Bechorot 7b).

Zegswijzen

- Prijs niemand vanwege zijn schoonheid, en heb geen gruwel aan iemand om zijn voorkomen. De bij is klein onder de vliegende gedierten, en haar vrucht is het voornaamste der zoetigheden (Ecclesiasticus 11, 2-3).
- Net zoals de honing van de bij zoet is en zijn steek scherp, zo zijn ook de woorden van de Tora (Deut. Rabba I, 6).
- Het is de schaduw van bijen waarin volstrekt geen essentie zit (Pred. Rabba I, 1,1).
- Men zegt tot de bij: noch van je honing, noch van je steek (Numeri Rabba XX, 10).
- Net zoals de bij honing voor zijn eigenaar verzamelt en voor de vreemdeling zijn steek, zo zijn voor Israël de woorden van de Tora het levenselixir, maar voor de andere naties het dodelijk gif (Deut. Rabba I, 6).

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING VOORJAAR 2000

*Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Red. Judaica-Bulletin, Postbus 194, 8000 AD Zwolle.
De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle.*

za 8-4 Sjabbat Tazrie'a (Lev. 12:1-13:59)

ma 10-4 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus),
17e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Do-
cent: drs. J.L.C. Boertjens
di 11-4 Korte cursus 2 - Speuren in Spreuken, 2e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent:
dhr. J. Veldhuijzen
za 15-4 Sjabbat Metsora (Lev. 14:1-15:33)

ma 17-4 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus),
18e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Do-
cent: drs. J.L.C. Boertjens
do 20-4 Pessach / Paasfeest (eerste dag)
vr 21-4 Pessach / Paasfeest (tweede dag)

wo 26-4 Pessach / Paasfeest (zevende dag)
* **Genootschap Nederland-Israël afdeling
Kampen.** Ir. B.K. Heller over "De geschie-
denis van Israël sinds het begin van de hui-
dige jaartelling". Plaats: Broederkerk. Aan-
vang: 19.30 uur.
do 27-4 Pessach / Paasfeest (achtste dag)

za 29-4 Sjabbat Achareej Mot (Lev. 16:1-18:30)

ma 1-5 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 10e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent:
drs. J.L.C. Boertjens
di 2-5 Jom Hasjoah / Herdenking Holocaust
za 6-5 Sjabbat Qedosjiem (Lev. 19:1-20:27)

zo 7-5 * **Tentoonstelling "Joodse leven in en om
Zwolle".** Plaats: synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-17.00 uur.
Toegang: f 2,50.
ma 8-5 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus),
19e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Do-
cent: drs. J.L.C. Boertjens
wo 10-5 Jom Ha'atmaoet / Onafhankelijkheidsdag
Israël
za 13-5 Sjabbat Emor (Lev. 21:1-24:23)

ma 15-5 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus),
20e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Do-
cent: drs. J.L.C. Boertjens

- * Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle.** Jom Ha'atmaotviering met de Joodse Gemeente van Zwolle. Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Aanvang: 19.30 uur.
- di 16-5 Korte cursus 2 - Speuren in Spreuken, 3e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dhr. J. Veldhuijzen
- * Genootschap Nederland-Israël Hoogeveen.** Drs. D.J. van der Sluis over "Mogelijkheden tot conflict-oplossing in het Midden-Oosten". Plaats: De Goede Herderkerk, Hoek Middenweg/ Lomanlaan, Hoogeveen. Aanvang: 19.45 uur. Toegang niet leden: f 8,50.
- za 20-5 Sjabbat Behar (Lev. 25:1-26:2)
-
- ma 22-5 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), reserve bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- za 27-5 Sjabbat Bechoeqotai (Lev. 26:3-27:34)
-
- ma 29-5 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), reserve bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- di 30-5 Korte cursus 2 - Speuren in Spreuken, reserve bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dhr. J. Veldhuijzen
- za 3-6 Sjabbat Bemidbar (Num. 1:1-4:20)
-
- zo 4-6 *** Tentoonstelling "Joodse leven in en om Zwolle".** Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-17.00 uur. Toegang: f 2,50.
- vr 9-06 Sjavoe'ot / Wekenfeest / Pinksteren (eerste dag)
- za 10-06 Sjavoe'ot / Wekenfeest / Pinksteren (tweede dag)
-
- za 17-06 Sjabbat Naso (Num. 4:21-7:89)
-
- zo 18-06 *** 11e Synagogepad** met o.a. de *Tweede Samuel Hirsch-lezing* door Rabbijn Mr.Drs. R. Evers over het onderwerp: *Actuele ontwikkelingen in de medische halacha*. Plaats: Synagoge aan de Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 11.00-12.30 uur. Aansluitend kan er worden deelgenomen aan een excursie per bus naar joods Deventer (bezoek Etty Hillesum Centrum, stadswandeling en joodse begraafplaats). Voor meer informatie en opga-ve: zie elders in dit Bulletin.
- za 24-06 Sjabbat Beha'alotecha (Num. 8:1-12:16)
-
- za 1-07 Sjabbat Sjelach Lecha (Num. 13:1-15:41)
-
- zo 2-7 *** Tentoonstelling "Joodse leven in en om Zwolle".** Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-17.00 uur. Toegang: f 2,50.
- za 8-07 Sjabbat Qorach (Num. 16:1-18:32)

-
- za 15-07 Sjabbat Chaqat (Num. 19:1-22:1) - Balaq (Num. 22:2-25:9)
-
- do 20-07 Vastendag van 17 Tammoez
- za 22-07 Sjabbat Pienchas (Num. 25:10-30:1)
-
- za 29-07 Sjabbat Mattot (Num. 30:2-32:42) - Masee (Num. 33:1-36:13)
-
- za 5-08 Sjabbat Devariem (Deut. 1:1-3:22)
- zo 6-8 *** Tentoonstelling "Joodse leven in en om Zwolle".** Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-17.00 uur. Toegang: f 2,50.
-
- do 10-08 Vastendag van 9 Av / Treurdag Tempelverwoesting
- za 12-08 Sjabbat Wa'etchanan (Deut. 3:23-7:11)
-
- za 19-08 Sjabbat Eeqev (Deut. 7:12-11:25)
-
- za 26-08 Sjabbat Re'eeh (Deut. 11:26-16:17)
-
- za 2-09 Sjabbat Sjoftiem (Deut. 16:18-21:9)
- zo 3-9 *** Tentoonstelling "Joodse leven in en om Zwolle".** Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-17.00 uur. Toegang: f 2,50.

NIEUWE AFLEVERING FOLIANTI-REEKS

In de Folianti-reeks is weer een nieuwe brochure verschenen van de hand van Peter van 't Riet. Nummer 10 heet *Gerechtigheid en liefhebbende vriendschap, Over de joodse opvatting van barmhartigheid en de waarde ervan voor het christendom*. De brochure kan besteld worden door f 5,60 over te maken op giro 3064033 t.n.v. Folianti, Zwolle o.v.v. "Brochure 10". Twee of meer exemplaren kosten f 5,- per stuk. Deze prijzen zijn inclusief verzendkosten. De uitgaven en boeken van Folianti kunnen ook via Internet gekocht worden. **M e n r a a d p l e g e d e s i t e** <http://members.tripod.lycos.nl/Folianti/>.

HET ALEF-BEET, EEN “GOOCHEM” ALFABET (17)

door Dick Broeren

De Pe

Na de Ajin, die het zien symboliseert, volgt in het Hebreeuwse alfabet de Pè, die voor spreken staat, want het Hebreeuwse woord *pèh* betekent ‘mond’. Volgens de overlevering kreeg Adam het spraakvermogen toen God hem de levensadem inblies. In het Genesis-verhaal staat letterlijk: ‘en hij (God) blies in zijn neusgaten de ziel van het leven en Adam werd een levend wezen’¹. Onkelos vertaalt en interpreteert hier ‘een levend wezen’ met ‘een sprekend wezen’ o.a. op grond van het feit dat in het tekstgedeelte ‘en hij blies in zijn neusgaten’ vier maal de letter Pè voorkomt.² Want het vermogen van de mens gedachten onder woorden te kunnen brengen is een van de belangrijkste zaken die hem van het dier onderscheidt.

Het feit dat de Ajin wordt gevolgd door de Pè, leidt in de Talmoed³ tot de opmerking dat zien moet voeren tot spreken, want ‘woorden in het hart zijn geen woorden’. Dat ‘zien’ in Tenach vaak ook ‘inzien, begrijpen’ betekent, valt o.a. op te maken uit de eerste maal dat in Tenach het werkwoord ‘zien’ gebruikt wordt, in het scheppingsverhaal, als God ‘ziet’ dat het goed is wat Hij gemaakt heeft⁴. De Talmoed spoort aan tot het ‘hardop’ denken, want zo worden inzichten gevormd en getoetst. In Exodus staat de opdracht ‘Gedenk de dag van de sjabbat door die te heiligen’.⁵ Omdat dit een duidelijke opdracht is en niet een bij jezelf voorgenomen besluit, **moet** deze opdracht aan het begin van de sjabbat hardop worden uitgesproken. Spijt, berouw, goede voornemens moeten niet alleen ‘gedacht’ worden maar ook hardop worden uitgesproken. Het bestuderen en overdenken van Tora is niet voldoende, er moet ook over ‘gelernd’ worden, want ‘leer deze (opdrachten) aan je kinderen en **spreek** erover’.⁶ Zo krijgt het huwelijkscontract, waarin onder meer de rechten van de vrouw worden beschreven, de *ketoeba*, pas rechtskracht als het document in het bijzijn van getuigen is voorgelezen, als de akte is ‘gepasseerd’.

Eénmaal wordt in Tenach nadrukkelijk afgeweken van de volgorde Ajin - Pè, en wel in de Klaagliederen. De verzen van dit vier hoofdstukken tellende boek staan allemaal in alfabetische volgorde, maar in de hoofdstukken 2, 3 en 4 komen de verzen die met een Pè beginnen vóór de verzen met een Ajin aan het begin. De traditie verbindt deze

afwijking van de juiste volgorde met het verhaal van de 12 verspieters die het land Kanaän gingen verkennen. Toen zij na 40 (!) dagen terugkeerden, meldden ze: ‘We kunnen niet tegen dat land optrekken ... want dit land verteert zijn inwoners’.⁷ Op zich verstandige taal, ze manen immers tot grote voorzichtigheid en concluderen dat Israël (nog) niet sterk genoeg is het land in te nemen. De Talmoed laat echter zien wat hun werkelijke beweegredenen waren en noemt hun houding een van ongeloof en van geen vertrouwen op God. ‘De verspieters verklaarden met hun mond (Pè) wat hun oog (Ajin) *niet* had gezien’.⁸ Ze projecteerden hun eigen angsten op het volk en vergaten Gods stellige belofte aan Mozes: ‘Zend voor jou mannen uit die het land Kanaän verkennen, *dat ik aan de kinderen van Israël zal geven*’.⁹ Door zich niet te houden aan de volgorde zien = inzien = spreken, creëren ze een regelrechte ramp. Dit gebrek aan geloof en vertrouwen is het centrale thema van de Klaagliederen die het lot van Jeruzalem bewenen, de stad die juist hierdoor verloren is gegaan.

De Pè komt in twee vormen voor. De gebogen of gesloten Pè aan het begin van een woord of in een woord, en de lange of open Pè aan het eind van een woord (zie de afbeelding hierboven). Aan deze twee vormen ontleent de Talmoed een richtlijn voor het omgaan met de studie van Tora: ‘(Net zoals er soms sprake is van) een gebogen Pè, en soms van een gesloten Pè, zo dient de mond soms open en soms gesloten te zijn’.¹⁰ Als velen Tora studeren (lees ook: leven volgens Tora) houd dan je mond, luister en leer. Maar als

slechts weinigen Tora leren, doe dan je mond open en leer hen die daarom vragen, het weinige dat je weet. Want er is immers ‘een tijd om te zwijgen en een tijd om te spreken’¹¹, de volgorde is veelzeggend! Hillel de Oudere, een van de grootste leraren en wijzen in het jodendom, die rond het jaar 0 CJ leefde, voegde hier nog aan toe: ‘streef er naar een man te zijn op een plaats waar geen mannen zijn’¹², d.w.z. wees een voorbeeld waar geen (andere) voorbeelden zijn.

In een verhaal over de Pè, de mond, mag de figuur van Mozes niet ontbreken, want als God hem op 80-jarige leeftijd (de getalswaarde van de Pè is 80) naar Egypte terug wil sturen om daar voor farao te fungeren als de mond van God, wil Mozes onder die opdracht uit komen door aan te voeren dat hij ‘niet van gisteren, noch van eergisteren’ was ‘en zwaar van mond en zwaar van tong’¹³. Zo’n cryptische tekst is natuurlijk aanleiding tot alle mogelijke ‘uitleggende’ verhalen. R. Chananel¹⁴ legt uit dat ‘zwaar van mond’ verwijst naar Mozes’ onvermogen de Tsade, Sjin, Samech en Zajin, kortom de sis-klanken, correct uit te spreken. ‘Zwaar van tong’ zou dan betekenen dat hij de letters Noen, Lamed, Tet, Dalet en Taw niet goed kon articuleren. Toen Mozes dan ook aan God de vraag stelde: ‘Wanneer ik tegen de kinderen van Israël zeg: ‘De God van jullie vaders zendt me tot jullie!’, en zij vragen me: ‘Wat is zijn naam?’, wat zal ik hen dan zeggen?’¹⁵ Mozes bedoelde: Welke van uw Goddelijk namen zal ik hen vertellen? Geen van hen kan ik goed uitspreken. Het woord Adonaj bevat immers de Dalet, in de naam Elohiem staat de Lamed, en Sjaddaj (Almachtige) begint met de Sjin!’ Waarop God Mozes antwoordde: ‘zeg tegen hen dat ‘Ik-zal-er-zijn’ (Hebr. *èhjàh*) heeft mij gezonden’ (id.). Want deze Naam zul je zonder moeilijkheden kunnen uitspreken. Rasjbam¹⁶ wijst deze verhalen als apocrief van de hand en concludeert ietwat korzelig dat Mozes 1) zichzelf waarschijnlijk te oud vond om deze missie te volbrengen, dat hij 2) het Egyptisch, de taal van zijn jeugd, niet meer goed beheerste en dat hij 3) nooit een groot spreker is geweest. (n.b. het woord voor tong en taal is in het Hebreeuws hetzelfde.)

Als Mozes dan tenslotte toch voor farao staat en het bevel van God overbrengt, geeft farao het beruchte antwoord: ‘Wie is de Eeuwige, wiens stem ik gehoorzamen zou?’¹⁷ Een oude traditie herkent in deze uitspraak de stem van het kwaad. Want het woord ‘farao’ wordt in het Hebreeuws geschreven met een Pè, een Hee, een Reesj en een Ajin. Dit ene woord kan gelezen worden als een samenvoeging van twee woorden, n.l. het woord Pè, dat is ‘mond’ en het woord ‘Ra’, dat is

‘kwaad’. Zó gelezen betekent het woord ‘farao’: ‘mond van het kwaad’.

Een letter in een letter.

De lege ruimte in de letter Pè, zoals deze in de schriftrollen geschreven wordt, heeft de vorm van de letter Beet (zie afbeelding). De kabbala zegt dat deze ‘verborgen’ Beet een verwijzing is naar de ‘verborgen’ aanwezigheid van de Eeuwige in de Tempel, het *Beet-HaMikdasj* in Jeruzalem. Evenzo wordt de groot geschreven Beet waarmee de Tora begint gezien als aan drie zijden omgeven door de letter Pè, omgeven als het ware door de mond van God, waaruit de woorden van het begin klonken.

Noten

1. Genesis 2:3.
2. Een leerling van R. Akiba, ±250 CJ. Een Aramese Tenach-vertaling, een Targoem, de z.g. Targoem Onkelos, is naar hem vernoemd.
3. Kiddoesjin 99b.
4. Genesis 1:10.
5. Exodus 20:8.
6. Deuteronomium 6:7.
7. Numeri 13.
8. Sanhedrin 104b.
9. Numeri 13:2.
10. Sjabbat 104a.
11. Prediker 3:7.
12. Spreuken der Vaderen 2:6.
13. Exodus 4:10.
14. Talmoed geleerde, Italië, 10e eeuw.
15. Exodus 3:13.
16. Rashbam. Rabbi Shemuel Ben Meir, 11e eeuw, kleinzoon van Rashi. Groot bijbel- en Talmoed commentator.
17. Exodus 5:2.

ELFDE SYNAGOGEPAD

en Tweede Samuel Hirsch-lezing op zondag 18 juni 2000

Ook dit jaar organiseert de Stichting Judaica Zwolle samen met het Genootschap Nederland-Israël Afdeling Zwolle weer het jaarlijkse “synagogepad”. Voorheen was het synagogepad een dagtocht per touringcar langs diverse joodse bezienswaardigheden in de wijde omgeving van Zwolle, maar sinds vorig jaar heeft het een andere vorm gekregen. Op zondag 18 juni 2000 wordt het *Elfde Synagogepad* gehouden met 's morgens de tweede Samuel Hirsch-lezing door Rabbijn Mr.Drs. R. Evers, rector van het Nederlands-Israëlitisch Seminarium in Amsterdam, en 's middags een bus-tocht naar joods Deventer.

OCHTENDPROGRAMMA

10.30 uur - Ontvangst met koffie in de Zwolse synagoge aan de Samuel Hirschstraat voor de deelnemers aan de lezing. Toegang: f 7,50 te voldoen aan de zaal.

11.00 uur - Welkomswoord door Dr. S.P. van 't Riet, voorzitter van de Stichting Judaica Zwolle.

11.05 uur - Tweede Samuel Hirsch-lezing door Rabbijn Mr.Drs. R. Evers. Doelstelling van deze lezing, die jaarlijks door de Stichting Judaica Zwolle georganiseerd wordt, is om de plaats van het jodendom in de moderne wereld nader te belichten voor een publiek van joden en niet-joodse belangstellenden. Rabbijn Evers zal spreken over het onderwerp: *Actuele ontwikkelingen in de medische halacha*. Medische halacha houdt zich bezig met de gedragsregels en de ethiek van het medisch handelen.

12.00 uur - Vragen aan en gesprek met Rabbijn Evers over zijn lezing.

12.30 uur - Afsluiting met aansluitend koffie en thee. Ook is er melk voor bezoekers van het middagprogramma (eigen lunchpakket meenemen).

MIDDAGPROGRAMMA

13.00 uur Vertrek per bus naar Deventer.

14.00 uur - Bus 1: ontvangst en inleiding in het Etty Hillesum Centrum.

Bus 2: bezoek en rondleiding joodse begraafplaats Deventer.

14.45 uur - Beide bussen: stadswandeling langs historisch joods Deventer.

15.45 uur - Bus 1: bezoek en rondleiding joodse begraafplaats Deventer.

Bus 2: ontvangst en inleiding Etty Hillesum Centrum.

16.30 uur Vertrek uit Deventer.

17.15 uur Aankomst Zwolle bij synagoge.

Het aantal deelnemers

Het aantal deelnemers aan de *Tweede Samuel Hirsch-lezing* is in principe niet beperkt. Zolang wij de deelnemers ruimte kunnen bieden, is iedereen welkom. Het aantal deelnemers aan het *synagogepad* is beperkt tot 100 deelnemers vanwege de grootte van de bussen en de beperkte ruimte in Deventer.

Kosten per deelnemer

- De kosten voor het bijwonen van de **ochtendlezing** bedragen f 7,50 per deelnemer, te betalen aan de zaal. De koffie bij ontvangst is gratis.
- De kosten voor deelname aan het **middagprogramma** bedragen f 27,50 per persoon en moeten tevoren zijn voldaan (zie hiernaast). De koffie, thee en melk die in de synagoge verkrijgbaar zijn tijdens de lunchpauze kosten f 1,- per kop/beker. Wie het ochtend én middagprogramma bijwoont, zorgt zelf voor een lunchpakket, dat in de synagoge of in de bus kan worden opgegeten. Consumpties in het Etty

Hillesum Centrum zijn voor eigen rekening.

Inschrijving voor middagprogramma

Men kan zich uitsluitend opgeven voor deelname aan het middagprogramma door het deelnamegeld à f 27,50 per persoon over te maken op de giro-rekening van de Stichting Judaica Zwolle (zie hieronder). Bij meer dan 100 opgaven wordt deelname geregeld in volgorde van datum van bijschrijving van het inschrijfgeld op onze rekening. Onze ervaring is dat banken vaak trager overschrijven dan de Postbank.

Wandelen door Deventer

We wijzen erop dat het programma een stadswandeling van bijna een uur bevat, die bepaalde eisen kan stellen aan uw schoeisel en conditie.

Meer informatie

Voor meer informatie kunt u bellen naar de telefoonnummers 038-4651048 of 038-4536647.

HOE KUNT U ZICH VOOR HET MIDDAGPROGRAMMA VAN HET SYNAGOGEPAD OPGEVEN?

- Deelnemers aan het middagprogramma worden ingeschreven in volgorde van bijschrijving van het inschrijfgeld van f 27,50 per persoon op **girorekening** 259272 ten name van Stichting Judaica Zwolle, De Schuilplaats 33, 7943 CG Meppel.
- Na betaling krijgt u zo spoedig mogelijk bericht over uw plaats in de bus. Wij zenden u dan een deelnemerskaart met daarop vermeld het nummer van de bus en het aantal personen voor wie u heeft betaald (personen waarvoor **samen** wordt betaald, worden in dezelfde bus geplaatst).
- Indien uw betaling ons bereikt als beide bussen zijn volgeboekt, krijgt u van ons bericht dat u op de reservelijst bent geplaatst. In dat geval kunt u enkele dagen van te voren gebeld worden om alsnog deel te nemen, in geval een van de deelne-

mers zich wegens omstandigheden afmeldt.

- Bij afmelding nadat u reeds geplaatst bent, kan alleen restitutie van het inschrijfgeld minus f 5,- administratiekosten plaatshebben als de voor u gereserveerde plaats in de bus nog door iemand van de reservelijst kan worden ingenomen.
- Aan ieder die het inschrijfgeld heeft betaald, maar niet als deelnemer geplaatst kon worden, zal het volledige bedrag aan het begin van de maand juli worden terugbetaald.

Enkele regels voor deelnemers

- Als afmelding vóór of uiterlijk op woensdag 14 juni 2000 op telefoonnummer/fax 038-4651048 of 038-4536647 plaatsheeft, zal worden geprobeerd of nog iemand van de reservelijst de vrijgekomen plaats kan innemen.
- Het is niet mogelijk met eigen vervoer aan het synagogepad deel te nemen.
- Ook is het niet toegestaan op een andere plaats in en uit te stappen dan bij de synagoge van Zwolle.
- Deelnemers moeten bij aanvang hun deelnemerskaart kunnen tonen.
- Deelnemers zorgen (indien zij ook het morgenprogramma volgen) voor hun eigen lunchpakket.

De besturen van de Stichting Judaica Zwolle en het Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle hopen dat het synagogepad weer succesvol zal verlopen.

Heren wordt verzocht een hoofddekseel mee te nemen voor het bezoek aan de synagoge en de joodse begraafplaats.

Het Etty Hillesum Centrum in Deventer*

ETTY HILLESUM

Etty Hillesum (1914-1943) was een joodse vrouw, die op 29 jarige leeftijd door de nazi's in Auschwitz is omgebracht. Zij woonde vanaf 1924 in Deventer, waar haar vader rector was van het stedelijk gymnasium. In 1932 is ze gaan studeren in Amsterdam. Tussen 1941 en 1943 hield ze een dagboek bij en schreef ze tientallen brieven. De meesten daarvan werden tussen 1981 en 1986 gepubliceerd. In haar dagboeken beschrijft ze haar innerlijke rijpingsproces, zoals ze dat in korte tijd onder druk der omstandigheden doormaakt. Deze dagboeken en brieven blijken thans velen te inspireren, te helpen en te troosten. Haar *Brieven uit Westerbork* zijn uniek, aangrijpend en onovertroffen. Haar geschriften zijn in meer dan 14 talen over de gehele wereld verspreid.

ETTY HILLESUM CENTRUM

Het Etty Hillesum Centrum stelt zich ten doel in het gebouw Roggestraat 3 (een voormalige synagoge) aandacht te schenken aan de geschiedenis van de Deventer joden, in het bijzonder aan Etty Hillesum (en haar familie) en aan joods leven vroeger en nu. Dit door middel van tentoonstellingen en lezingen en door het verzamelen van documentatie.

In het verlengde daarvan wordt aandacht geschonken aan thema's zoals discriminatie, vreemdelingenhaat en racisme; o.a. door het houden van exposities en bijeenkomsten. Ook wordt ruimte geboden voor bijeenkomsten met een leer- en/of bezinningskarakter.

Een structurele subsidie van de gemeente Deventer waarborgt dat de helft van de huur betaald kan worden. Het Etty Hillesum Centrum blijft afhankelijk van donateurs en sponsors.

ROGGESTRAAT 3

Al snel na de gelijkberechtiging van de joden werden in 1796 de eerste 4 joden in Deventer toegelaten. Snel volgden er meer. In 1798 kocht de kleine gemeenschap een huis op de plek waar nu Luxor staat. Daar hielden ze hun eerste bijeenkomsten. Weer een jaar later werd een pakhuis gekocht aan de Roggestraat om daar een tweede grotere synagoge te vestigen. Dit is het huidige pand Roggestraat 5. In die ruimte kwamen op hoge feestdagen soms meer dan 200 mensen samen. Daarom was in 1892 een nieuwe synagoge nodig, die werd gebouwd aan de Golstraat (nu Christelijk Gereformeerde Kerk). Het gebouw aan de

Roggestraat werd toen in gebruik genomen als joodse school.

In 1951 moest de sterk gedecimeerde groep overlevenden van de Sjoah het gehele complex verkopen. Roggestraat 5 werd na een bestemming als pakhuis begin zeventiger jaren omgebouwd tot tweede bioscoopzaal voor Luxor. In 1984 kwam het Filmhuis er in tot september 1995.

Op 5 mei 1996 werd het gebouw in gebruik genomen als Etty Hillesum Centrum. Op 26 november 1998 werd het na een ingrijpende verbouwing en restauratie feestelijk heropend.

* De tekst is ontleend aan de informatiebrochure van het Etty Hillesum Centrum.

Openingstijden: woensdag, zaterdag en zondag van 13.00-16.00 uur.

Adres: Roggestraat 3, 7411 EP Deventer.

Telefoon: 0570-641003 (op openingstijden)

Donateurschap: U kunt donateur worden door minimaal f 25,- te storten op gironummer 6676113 t.n.v. Etty Hillesum Centrum Deventer.

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten f 12,- per jaar, over te maken op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel, o.v.v. 'abonnement'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, concerten en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- B.W. Tiesinga (penningmeester)
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Men kan deze aanvragen bij de cursuscoördinator (038-4651048). De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is meestal op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan worden er vanaf 14.00 uur ook rondleidingen verzorgd. De toegang: f 2,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met:

- Joodse Gemeente Zwolle,
- Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle,
- Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle,
- B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum,
- Bureau Kerk-en-Israël van de Samen-op-Weg Kerken te Utrecht.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel.

ABONNEMENT JUDAICA BULLETIN

Een abonnement op het Judaica-Bulletin kost f 12,- per jaar, over te maken op giro 259272 of bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel, onder vermelding van 'abonnement'.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 juli 2000. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van juni te zijn ingeleverd. Adres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle.

BESTUURSMEEDEDELINGEN

Giften

In de afgelopen maanden ontvingen we van H.A. te Z. f 100,-; van H.J.v.d.B. te E. f 25,-; van E.v.T. te Z. f 100,-. Hartelijk dank daarvoor namens de Stichting Judaica. Giften aan onze stichting zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting.

B.W. Tiesinga, penningmeester

Gevonden

Na afloop van de cursus Psalmen lezen met de Rabbijnen is een mapje met cursusmateriaal en aantekeningen van een der deelnemers gevonden. Het kan worden afgehaald in overleg met onze administrateur Dhr. C. Verdonk, tel. 038-4539283.

ETYMOLOGIE

Ongetwijfeld kent u de uitdrukking "houd je gedeisd!". Het woord *gedeisd* komt van de Jiddische uitdrukking *deisje*, "houd op, schei uit, houd je stil". En het Jiddisch heeft dat weer overgenomen van het Portugees: *deixe por as peque os*, "stil voor de kinderen". Zo is in het Nederlands het werkwoord *deizen*, "zijn mond houden", ontstaan. Maar *deizen* en *gedeisd* zelf zijn volkstaal, Bargoens, en geen Jiddisch meer.

(Ontleend aan: H. Beem, *Resten van taal*)